

hyggelige Christian 4. så sent som den 29. januar sørgede for, at den tidligere elskerinde Karen Andersdatter blev betænkt med en livsvarig pension på 600 rd. årligt, som skulle udbetales med 150 rd. hvert kvartal – han var omhyggelig til det sidste, den gamle. Af speciel fynsk interesse er kongens privilegium for de fynske jernparticipanter med Anders Bille i spidsen til oprettelse af et våbenmanufaktur, hvilket skabte grundlag for den kortlivede våbenfabrik i

Brobyværk, som for øjeblikket er genstand for museumsfolkernes interesse. Endelig kan vi i ekspeditionerne følge den nye konges systematiske anstrengelser for at likvidere den store statsgæld fra Torstenssonfejdens tid ved bortsalg af krongods.

Nu glæder vi os til i de kommende bind at følge, hvorledes Frederik 3.s magtkonsolidering fandt udtryk i bureaukratiets dispositioner.

Knud J.V. Jespersen

DET 19. ÅRHUNDREDE

Finn Stendal Pedersen (udg.): *Landmandsliv 1815 til 1855. J.A. Hofman (Bang)s erindringer og breve.* (Odense Universitetsforlag, 1993). 221 s., 198 kr.

I perioden fra påbegyndelsen af landboreformerne omkring 1770 og frem igennem det 19. århundrede undergik det danske godssystem fundamentale ændringer. Fra at være center i lokalsamfundene overgik godserne til at være virksomheder, der kun skulle tilgodese de enkelte godsejerfamiliers interesser. Godserne blev til landbrug på linie med mange andre bortset fra, at de var væsentligt større end bøndergårdene og tjente som arbejdsplads for mange mennesker. Og for yderligere at komplicere billedet bevarede en del godser fæstegodset et stykke op i det 19. århundrede – nogle blev endog fortsat drevet med hoveri.

Hvis man spørger, hvorledes dagligdagen formede sig på disse storlandbrug, eller hvorledes de fungerede som arbejdsplads, står vi i dag næsten på bar bund.

Det er derfor svært at forestille sig et mere relevant initiativ end det, Finn

Stendal Pedersen og Odense Universitetsforlag har taget ved at udgive erindringer og breve fra 1815 til 1855 af godsejersønnen Jacob Aall Hofman (Bang) (1810-87). Han var tredjeældste søn i en borgerlig familie, der i 1801 havde overtaget stamhuset Hofmangave ved Odense Fjord. J.A. Hofman (Bang) opnåede aldrig selv at blive godsejer, men kom som ung i forvalterlære og ernærede sig senere som forpagter af forskellige hovedgårde. Derved stod han i sjælden grad i centrum for ændringerne inden for landbruget i det 19. århundrede. Hans far blev forbigående sindssyg i forbindelse med de usikre tider ved »Pengeforvirringen« lige før 1813, og sønnen arbejdede med praktiske problemer inden for landbruget hele livet, sat i relief af erfaringer som forvalterelev på godser i Mecklenburg og Sachsen og ved studier på landbrugsakademiet i Eldena i Pommern.

J.A. Hofman (Bang)'s beskrivelser af familielivet på godserne leder uvilkårligt tankerne hen på det indtryk af europæisk godsejerliv, man får ved læsning af den samtidige skønlitteratur. Man kommer uvægerligt til at tænke på værker som Tolstojs »Barndom, opvækst,

ungdom«, Gorkijs »Familien Artamonov« eller måske Gogols »Døde sjæle«.

J.A. Hofman (Bang)'s hovedindsats lå imidlertid inden for praktisk landbrug. Ved siden af visse begivenheder i forbindelse med udbruddet af faderens sygdom hørte de uterlige ord og gerninger, især blandt de hoverigørende karle og piger, til de oplevelser, der gjorde stærkest indtryk på forfatteren som barn. Som 18-årig kom han første gang til selv at arbejde med problemerne i praksis som skriver hos forvalteren på Hvidkilde. Først måtte han øves i skrivning og regning, inden han kunne sættes ind i alle de forretninger, der hørte til godsstyrelsen såsom skiftevesenet, overformynderi, lægdsvesen, skatteberegning osv. Der var dog også tid til at deltage i selskabslivet hos lensbesidderen Rantzau-Lehn. I dette selskabsliv spillede to af »aprilheltene fra 1801« (veteraner fra slaget på Reden den 2. april 1801) en central rolle.

To år senere, i 1830, var J.A. Hofman (Bang) i stand til at opfylde faderens ønske om at overtage posten som forvalter på Hofmansgave, men ærgrelsen over at se på »denne jammerlige hoveridrift« på Hofmansgave førte til, at forfatteren fik lyst til at lære et bedre landbrug. I 1833 blev han derfor elev hos godsejer Rösing på Pankelow ved Rostock. Hvis Hofman (Bang) havde forventet et højere stade hos bondebefolkningen her, kom han fra asken i ilden. I Mecklenburg var bønderbyerne blevet nedlagt, og bønderne var blevet samlet i daglejerhytter på godserne. Hytterne havde ingen skorsten, og røgen måtte trække ud af den åbne gadedør. Beboerne sagde da også rent ud, at hvis de så herren ophængt ved benene, ville de ikke skære ham ned. Godsejer Rösings eneste personlige kvalitet var angiveligt, at han havde været kammerat med forfatterens storebror Erik. Efter et års tids forløb kom J.A. Hofman (Bang) fra

stedet på en måde, der viser, at han også kendte til jargonen på godserne. Da godsejeren indledte skærmydslen med at true med at jage ham »zum Teufel«, var svaret »I det tilfælde behøver jeg kun at blive her«. I 1836 vendte han tilbage til Tyskland for at blive elev på godset Hundisburg i nærheden af Magdeburg. J.A. Hofman (Bang) var tidligere blevet introduceret for ejerfamilien Nathusius, som han havde et fortrinligt forhold til. Dynastiet var grundlagt af Johan Gottlob Nathusius (1760-1835), der fra fattig dreng havde arbejdet sig op til industrimagnat. Blandt utallige andre aktiviteter havde han anlagt en rukkelroesukkerfabrik under »Fastlandsspærringen«.

1837-38 er forfatteren forvalter på Kokkedal nord for København. Tilsyneladende forventede arbejderne her faste retningslinier. De tog gemtyligt mod prygl, og Hofman (Bang) gik altid med en rebtamp i lommen.

J.A. Hofman (Bang) ville nu engang lære ordentligt landbrug og studerede derfor fra 1838 til 1840 på landbrugsskolen i Eldena i Pommern, hvor han også lærte det tyske studentertiliv at kende på godt og ondt. For at finansiere studierne trådte han i forbindelse med Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, der skaffede ham et stipendium mod, at han sendte indberetninger og skrev artikler til *Tidsskrift for Landøkonomi*. Kontakten med Det kgl. danske Landhusholdningsselskab førte til, at han blev anmodet om at udarbejde beskrivelsen over Odense amt, der udkom i 1843.

I 1847 var forfatteren på besøg i Tyskland. Nu var der kraftige spændinger over for danskere. Særlig provokerende virkede forfatteren A.H. Hofmann von Fallersleben (1798-1874), der er forfatter til den senere tyske nationalsang »Deutschland, Deutschland über Alles«.

Det er de seneste begivenheder, J.A. Hofman (Bang) omtaler i sine erindringer, men udgiveren har valgt yderligere at bringe 10 breve til faderen frem til 1854. J.A. Hofman (Bang) er stadig i begivenhedernes centrum. Som forpagter af Svenstrup ved Ringsted klager han over, at anlæggelsen af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted gør det svært at skaffe arbejdskraft til godset. J.A. Hofman (Bang) afsluttede sin karriere som forpagter hos sin broder på Hofmansgave 1860-80.

Af noterne fremgår det, at de gengivne breve hidrører fra mindst to pakker i Hofmansgaves godsarkiv. Det er yderst beklageligt, at udgiveren ikke gør rede for omfanget af korrespondancen, end-sige hvilke kriterier der ligger til grund for udvælgelsen. Til gengæld har udgiveren gjort et meget stort arbejde for at skaffe personlige data om alle personer, der omtales i bogen. Herved opnår den også en væsentlig personalhistorisk værdi.

Ved siden af den handlingsmættede beskrivelse af et begivenhedsrigt liv indeholder bogen også værdifulde detaljer både om praktisk landbrug og jagthistorie. Såsom forfatterens ungdomsoplevelser som jæger ved Odense Fjord og tilrettelæggelsen af driften på godser, han kom i kontakt med.

Bogen er derfor ikke til at komme uden om ved beskæftigelse med landbrugets historie i første halvdel af det 19. århundrede i almindelighed og godsernes historie i særdeleshed.

Jens Skriver

Jens Boel: *Selvtænkeren. Agitatoren Peder Hansen, Lundby*. (Landbohistorisk Selskab, 1990). 193 s.

Den sjællandske fæstehusmand og agitator Peder Hansen, Lundby (1801-54) er ofte omtalt i skildringer af den politi-

ske kamp i 1830'erne og 1840'erne, ligesom han to gange har fået en fyldig omtale i generelle skildringer af den danske husmandsbevægelse. Første gang i C.Th. Zahles værk *Den danske Husmand* fra 1901 og anden gang i Fridlev Skrubbeltangs tobindsværk *Den danske husmand* fra 1952. Tidligere var Peder Hansen også blevet fyldigt omtalt i 1871 i D.E. Rugaards værk *Fremragende danske Bønder*. Så selv om Jens Boels afhandling er den første selvstændige fremstilling af Peder Hansen, Lundbys liv og politiske virke, er det langt fra en hidtil oversat politisk skikkelse, der hermed har fået sin første monografi.

Selv om Jens Boel i høj grad bygger på sine forgængere i den foreliggende afhandling, der i forordet udtrykkelig siges i første række at være en skildring af Peder Hansens politiske virksomhed og ideologiske placering, og ikke en personlig biografi, så må denne monografi i den foreliggende udformning i høj grad siges at være velbegrundet.

I et glimrende sidste afsnit med titlen »Husmændenes første talsmand« redegør Jens Boel klart for tendensen i C.Th. Zahles skildring fra 1901 midt i husmandsbevægelsens politiske kampår samt for, hvorledes de af Zahle ukritisk gengivne mundtlige myter om Peder Hansen, Lundby senere er overleveret i skildringerne af den politiske kamp i 1840'erne, selv om der ikke er dokumentarisk belæg for de fleste, men at de netop er myter.

Hertil kan føjes, at denne monografi, i hvert fald for nærværende anmelder, levendegør den barske politiske og sociale virkelighed i 1830'ernes og 1840'ernes Danmark på en langt klarere måde end Fridlev Skrubbeltangs monumentale skildring af husmandsbevægelsen fra 1952. Dette hænger formentlig sammen med den fremskridts-tro og optimisme, der prægede Fridlev